

Talemålsendring i Valdres – i retning av kva?

Av Karen Margrete Kvåle*

I denne artikkelen skal eg sjå på strukturelle endringar innom valdresmålet. Artikkelen byggjer på hovudoppgåva mi "Eit målføre i uføre. Talemålsendring i Valdres."

Dei fleste som driv med talemålsforskning, finn det enklast å byrje med det kjende talemålet, og slik er det med meg òg. Men bortsett frå dei reint personlege grunnane er det andre og like viktige grunnar til å sjå på utviklinga i Valdres. Dialekten høyrer med til dei såkalla arkaiske midlandske dialektane, og det finst god dokumentasjon og kartlegging av den tradisjonelle grammatikken.¹ Men dei fleste valdrisar har lenge lagt merke til at dei mest arkaiske trekka, som dativ og fleirtalsbøying av verb, ikkje nødvendigvis høyrer med i "gjennomsnittleg" valdresmål lenger. Boye Wangensteen såg rettnok på forskjellane i ordforrådet til eldre og yngre i Vang i hovudoppgåva si frå 1971, men strukturelle endringar har ikkje vore kartlagde tidlegare. Det er dette som har vore hovudsiktemålet for arbeidet mitt. I tillegg har eg sett på språket i høve til sosiale grupper. Som informantar har eg hatt 14 elevar i ungdomsskulen, 34 elevar i den vidaregåande skulen og 20 vaksne. Dei 20 vaksne informantane er

---

¹ Sjå for eksempel Ole O. Hegge 1923, Olav T.Beito 1979, Ivar Aars 1963, Eric Papazian 1968, Karen M. Kvåle 1999.

foreldra til elevane i den vidaregåande skulen. Informantane frå dei to siste informantgruppene representerer alle dei seks kommunene i Valdres², medan ungdomsskuleinformantane er frå Øystre Slidre. Kriteriet for å vera informant, var at ein måtte ha budd i Valdres (dvs. nord for Garthus/Hedalen) frå ein var fem år.

Målmerke

Sidan prosjektet mitt for ein stor del var eit kartleggingsprosjekt, fann eg det naudsynt å ha mange målmerke. Dei forskjellige målmerka skulle ikkje berre vera "symptomberarar" for å synleggjera endringane. På sett og vis skulle dei også vera kvantitativt representative for både dei "store" og dei "små" endringane i dialekten.³ Med utgangspunkt i eit "representativt" sett av målmerke, kunne eg lettare laga ein indeks over kvar informant si grad av dialekt. Likevel må det merkast at denne informantindeksen ikkje er eit fasitsvar på informantane sin språkbruk. Det er ikkje ein statisk og objektiv storleik, men fyrst og fremst eit resultat av dei målmerka som er valde ut.

Valdres er eit stort område med knapt 20 000 innbyggjarar, og det finst også lokale skiljemerke i dialekten innanfor dalen. I utveljinga av målmerke var det difor viktig å finne målmerke som var felles for heile dalen, men eg plukka også ut nokre som har forskjellige former i dei forskjellige bygdene. Målet var då å sjå om dei lokale skilja held seg eller om ein er på veg til ei meir felles valdresnorm også på desse målmerka. Eksempel på slike målmerke er personlege pronomen 1. og 2. person fleirtal, der det

² Kommunane er (frå nord-vest mot sør-aust) Vang, Vestre Slidre, Øystre Slidre, Nord-Aurdal, Sør-Aurdal og Etnedal. I Sør-Aurdal er også flatbygd målet representert i bygdene sør for Garthus og i Hedalen. Desse områda er ikkje nærare granska i dette arbeidet.

³ Bortfall av ein grammatisk kategori (dativ) eller ei bøyingsform (fleirtalsbøyning av verb, konjunktiv) må vel seiast å vera store endringar, medan fonologiske endringar som /-ld/ til /-l/ i /kald/ til /kal/ (a.) vel må seiast å vera mindre endringar.

heiter /mø, dø/ i størstedelen av Valdres, men /me, de/ i den nordlege delen av Vang kommune. I fleirtalsbøyinga av substantiv (sterke hokjønnsord, svake hokjønnsord og nøytrale ija-stammar) har Sør-Aurdal /˘soli, ˘jento, ˘eplo/ medan resten av dalføret har /˘so:le, ˘jento, ˘eplo/ Desse skilnadene er teke omsyn til i handsaminga av materialet, men er ikkje vidare diskuterte i denne artikkelen.

Innsamling

Innsamlinga av data skjedde skriftleg etter mønster av Papazian 1997. Eg utarbeidde eit spørjeskjema som informantane fylte ut sjølve. For skuleelevane sin del skjedde dette i ein skuletime der eg var til stades, medan dei vaksne fekk skjemaet sendt med ungane sine.

I spørjeskjemaet var det enkelte målmerket representert ved eit testord. Dette testordet var sett i ein språkleg kontekst og var altså ein del av ein setning. Dei forskjellige variantane av testordet var så lista opp, og informanten skulle krysse av for det/dei målmerket/a han/ho nyttar. Informantane kunne også føre opp alternativ som ikkje sto på lista. Rammesetninga måtte vera så nøytral som mogeleg, slik at språket der ikkje skulle favorisere den eine eller andre varianten. Eksempel på ei rammesetning:

Alle *hestene* ..... sto ute.
hestadn .....
hestan .....
hesto .....

Kvart målmerke hadde også fleire testord/rammesetningar. Spørjeskjemaet var utarbeidd utan språkkategoriske skilje, slik at dei forskjellige testorda sto vilkårleg plassert. På denne måten trur eg at ein unngjekk systemtenking frå informantane si side. Dei viser i alle fall stor variasjon frå den eine rammesetninga til

den andre, og dei nyttar i stor grad også høvet til å krysse av for fleire alternativ på kvar rammesetning.

Handsaming

Informantane har fått poeng for dei forskjellige svara sine. Former som stemmer med Beito sin grammatikk, har fått eitt poeng, medan andre har fått 0 eller Ω , avhengig av form. Denne poengsummen er rekna i prosent mot den høgaste oppnåelege poengsummen innan eit målmerke (denne summen er avhengig av talet på testord). Vidare legg ein saman alle informantane sine prosenttal innan eit målmerke og deler på talet på informantar, evt. talet på informantar innom ei gruppe, slik at ein kan samanlikne dei forskjellige informantgruppene. På denne måten finn ein gjennomsnittet for det enkelte målmerket, og det er utgangspunktet for samanlikningane under.

Dei språklege endringane

I Valdres kan ein rekne med endring i tre retningar⁴. Nokre av endringane i talemålet er modifiseringar av det tradisjonelle valdresmålet (vm). Dette omfattar både forenkling av former og analoge former. Andre er endringar i retning normalisert austnorsk (na.) eller midtaustlandsk bymål (ma.).⁵ I dei fleste tilfella vil desse varietetane ha felles former, men det finst nokre målmerke der dei representerer forskjellige normer. I dei tilfella der det finst både modifiserte vm.-former, na.-former og ma.-former, er det oftast na.- og ma.-formene som er i overtal.

Av tala under ser me at det er til dels store forskjellar mellom dei tre informantgruppene sine rapporteringar. Dette blir ikkje

---

⁴ Ein kan sjølvsagt ikkje heilt sjå bort frå at enkelte endringar er innoomspråkelege endringar. Dette vil bli drøfta der det er aktuelt.

⁵ Omgrepa er brukt i samsvar med Papazian 1997 og blir ikkje vidare diskutert her.

nærare kommentert i denne artikkelen. For meir informasjon om dei sosiale forskjellane i valdresmålet, sjå hovudoppgåva.

"Nye" valdresmålsformer

I 2. pers. pl. av personelege pronomener får ein kategorisamanfall mellom subjekts- og objektsforma, slik at ein seier /ˈdikan/ i staden for /dø, de/ i subjektsform. Ein har også na./ma.-alternativet /dere/. Objektsforma i subjektsstode er ei form som berre dei unge nyttar. Dei vaksne held seg til dei tradisjonelle formene /dø, de/, medan inf. i vdg. sk. gr. nyttar subjektsforma i objektsstode i 17 % av tilfella. Mellom informantane i ungd. sk. gr. er talet 10 %. Forskjellen skuldast fyrst og fremst at vdg. sk. gr. har informantar frå regionsentrumet Nord-Aurdal, men denne forma er ved å spreie seg til større delar av Valdres. Den normaliserte forma /ˈdere/ er i bruk i 23 % av tilfella i vdg. sk. gr., og i 13 % av tilfella i ungd. sk. gr. Me ser altså at denne na./ma.-forma er meir utbreidd enn den som har eit lokalt opphav.

I bunde fleirtal av substantiva får ein inn former på både /-o, -an, -un, -in/. Den fyrste forma på /-o/ må vera analog til dativ fleirtal, utan at informantane som nyttar forma i bunde fleirtal, nyttar ho i dativstode. Denne forma er nytta i 7 % av tilfella mellom informantane i vdg. sk. gr. og i berre 2 % av tilfella i ungd.sk.gr. Dette skuldast truleg at forma har opphavet sitt i dei sørlege delane av Valdres. Dei vaksne nyttar denne forma i 6 % av tilfella. Dei tre andre endingane som er på veg inn, er forenklingar av /-adn, -udn, -idn/, som er dei normale stammebøyingendingane i vm. Om dette er assimilasjon av /dn/ eller ei normalisering mot ma./na. /ene/, er ikkje godt å seia, men dei fleste valdrisar har nok opplevd at fleirtalsbøyingar som /ˈso:ɾidn, ˈjentudn, ˈgu:tadn/ har vorte gjort narr av i enkelte samanhengar. Dei som nyttar formene /-an, -un, -in/, vel då å behalde stammebøyinga, men gjev avkall på det lett stigmatiserte differensiasjonsproduktet. Mellom dei vaksne er desse formene ikkje brukte i det heile, medan vdg. sk. inf. nyttar dei i 14 % av tilfella. Ungd. sk. inf.

nyttar formene i 19 % av tilfella. Ein har også ma./na.- alternativet /-ene/, og hjå dei unge informantane er dette meir utbreidd enn den analoge forma og dei forenkla formene til saman. Vdg. sk. inf. nyttar /-ene/ i 26 % av tilfella og ungd. sk. inf. nyttar /-ene/ i 19 % av tilfella.

Kategorisamanfallet i 2. pers. pl av personlege pronomen og endingane /-o, -in, -an, -un/ er dei einaste formene i materialet mitt som kan seiast å ha rot i den lokale dialekten. Desse formene er også brukt fyrst og fremst av informantar som har mange lokale former i andre målmerke.

Kven er sterkast av na. og ma.?

I målmerka under finst det både na.- og ma.- variantar. Som me skal sjå, er det ikkje eintydig kva av normsentra som er sterkast i høve til valdresmålet. Ein forskjell mellom dei to yngste informantgruppene bør ein her opplyse om: Mellom informantane i vdg. sk. gr. finst det ein del som nyttar /na.-ma.-former i nesten alle tilfelle, men det finst også ein del informantar som kombinerer eit elles vm.-basert talmål med na.- og ma.-former. I denne gruppa er det altså snakk om mykje intraindividuell variasjon. Mellom informantane i ungd. sk. gr. er det spesielt to informantar som nyttar nyare former, medan alle dei andre har eit vm.-basert talemål. Også her finst det informantar som varierer mellom vm.- og na./ma.-former, men i mindre grad enn i vdg. sk. gr.

I det følgjande gjev eg berre att tala for na.- og ma.-formene.

Preteritum av sterke verb av 2.kl.

Her er den opprinnelege varianten /braut, skaut, rauk/ med diftongen /au/. Den midtaustlandske varianten er /brøyt, røyk, jøyt/ og varianten frå normalisert austnorsk er /brø:t, rø:k, jø:t/. Det viser seg at dei vaksne ikkje nyttar noko anna enn dei tradisjonelle formene, medan vdg. sk. inf. nyttar ma.-formene i 22

% av tilfella og na.-formene i 3 % av tilfella. Mellom ungd. sk. inf. er stoda ei litt anna, der informantane oppgjev /ø/ i 10 % av tilfella og /øy/ i 9 % av tilfella. Det høge talet for /ø/ meiner eg kan vera overrapportering. Det er berre to gutar som har oppgjeve desse formene, og dei har gjennomgåande na./ma.-alternativ. Eg trur dei her har oppgjeve dei rette skriftmålsformene, ettersom eg ikkje har høyrte desse formene så mykje brukt i Valdres. Dersom ein går ut frå at (i alle fall ein del av) talet for na.-formene i ungd. sk. gr. er overrapportering, er det ma.-forma som vinn fram i båe ungdomsgruppene.

Perfektum partisipp av sterke verb

Valdresmålet har her endinga /-e/, anten med /e/ eller /ø/ som stammevokal, slik at det heiter /˜føne, ˜se:te, ˜støke/. Ma.-alternativet er former på /-i/ med anten /i/ eller /ø/ som stammevokal, slik at det heiter /˜føni, ˜fini, ˜søti, ˜siti, ˜støki, ˜stiki/. I normalisert austnorsk er endinga /-et/, slik at det heiter /˜funet, ˜sitet, ˜stuket/. Her oppgjev dei vaksne informantane ma.-former i 3 % av tilfella og ingen na.-former. Informantane i vdg. sk. gr. nyttar ma.-former i 20 % av tilfella og na.-former i 4 % av tilfella. Mellom ungdomsskule-informantane finn ein det same som i preteritum, nemleg at dei oppgjev fleire na.-former enn dei andre gruppene. Talet er 13 % for både na.- og ma.-former, og eg trur at informantane har overrapportert na.-formene også her. Me ser altså at det er ma.-forma som vinn fram.

Personlege pronomen

I 3. pers. femininum er det dialektrette alternativet /ho/, medan ma. har /hu/ og na. har /hun/. I den vaksne gruppa er det ingen som oppgjev nyare former, men informantane i vdg. sk. gr. nyttar /hun/ i 5,4 % av tilfella og /hu/ i 2,7 % av tilfella.⁶ I ungd. sk. gr. er talet for /hun / mykje høgare, men også her trur eg at det er ei

⁶ At prosenttalet for den tradisjonelle forma er så høgt, må skuldast at forma /ho/ ikkje er like distinkt dialektal som mange andre dialektrette former. Denne forma er tydelegvis brukande også for mange som elles nyttar nyare former.

viss overrapportering. Likevel skulle det vera tydeleg at na.-forma /hun/ har "overtaket" over ma.-forma /hu/.

I 3. person fleirtal subjektsform har vm. /dai/, medan na. har /di/ og ma. har /dem, døm/. Her har dei vaksne også 100% tradisjonelle former, medan vdg. inf. har 2,8 % av ma.-formene /dem, døm/ og heile 17 % av na.-forma /di/. Også her har ungd. sk. inf. eit anna mønster, i det dei to informantane det er snakk om, har oppgjeve berre /dem/ i subjektsstode. Talet for ma.-forma blir difor 20 %. Her vinn altså na.-forma fram mellom vdg. inf. og ma.-forma fram mellom ungd. sk. inf.

Spørjeord

Det finst tre spørjeord som har både na.- og ma.- variant:

Kva heiter i vm. /ko/, i na. /va/ og i ma. /å/. Dei vaksne rapporterer berre dialektale former, men medan dei unge er det heilt tydeleg na.-forma som vinn fram. Denne er rapportert i 24% av tilfella i vdg. sk. gr. og i 14 % av tilfella i ungd. sk. gr. Ma.-forma er rapportert i 3 % av tilfella i vdg. sk. gr. og ikkje i det heile i ugd. sk. gr.

Kvifor heiter i vm. /ko:før/, i na. /vorfår/ og i ma. /åffer/. Dei vaksne oppgjev berre dialektale former også her, medan vdg. sk. inf. oppgjev na.-forma 22 % av tilfella og ma.-forma i 6 % av tilfella. Ungd. sk. inf. oppgjev berre na.-forma /va/, og det i 14 % av tilfella.

Korleis heiter i vm. /kost/, i na. /voan/ og i ma. /åsn/. Dei vaksne oppgjev ma.-forma i 5 % av tilfella. Vdg. sk. inf. oppgjev na.-forma i 3 % av tilfella og ma.-forma i 22 % av tilfella, medan ungd. sk. inf. oppgjev ma.-forma i 7 % av tilfella og na.-forma i 14 % av tilfella. Dersom ein går ut frå at ungd. sk. inf. stort sett overrapporterer na.-former, er det her tydeleg at det er ma.-forma /åsn/ som vinn fram.

Samanfattande kan ein seia at na.-formene vinn fram i 3.

pers.eintal femininum og i 3. pers. flt. av personlege pronomer og i to av tre spørjeord (/va, vorfår/). Ma.-formene vinn fram i eitt av tre spørjeord og i preteritum og perfektum partisipp av sterke verb.

Jamveksinfinitiv

For å supplere biletet av styrketilhøvet mellom na. og ma. i valdresmålet kan me sjå nærare på språktrekket jamvektsinfinitiv. Dette er eit språktrekk som valdresmålet har felles med midtaustlandsk bymål, der normalisert austnorsk har overvektsinfinitiv. Sidan me har sett at ma. vinn fram i mange tilfelle, skulle ein tru at eit språktrekk som var felles mellom vm. og ma. ville stå seg ekstra godt. Men det er ikkje tilfelle. Mellom dei vaksne er det rett nok slik at jamvektsinfinitiv er oppgjeve i 95 % av tilfella, men også desse har overvektsinfinitiv i 5 % av tilfella. I vdg. sk. gr. oppgjev informantane jamvekt i 62 % av tilfella og overvekt i 38 %. I ungd. sk. gr. er dei tilsvarande tala 65 % og 35 %. Her ser me altså at na.-trekket overvektsinfinitiv er på full fart inn i dialekten, medan ma./vm.-trekket må vike. Ei alternativ forklaring kan vera at overvektsinfinitiven breier seg nettopp fordi dette er den produktive infinitivsendinga. Alle nye verb i norsk, også i dialektar som har jamvektsinfinitiv, blir overvektsinfinitivar.

Oppsummering

Valdresmålet blir altså fyrst og fremst påverka av normalisert austnorsk og midtaustlandsk bymål. Mellom dei nye formene er det desse formene som er i overtal, også i dei tilfella der det finst ei såkalla "nyare" valdresmålsform (som i 2. pers. pl. av personlege pronomer og i bunde fleirtal av substantiva). Styrketilhøvet mellom dei to varietetane na. og ma. er ikkje godt å avgjera. I nokre tilfelle er det na.-formene som vinn fram, medan det er ma.-formene i andre tilfelle. Grada av endring er også forskjellig frå målmerke til målmerke og mellom dei forskjellige informantgruppene. Valet mellom ma. og na. kan sjå ut som ein balansegang mellom "fint" og "litt mindre fint" mål. I dei tilfella

der na.-formene er for "fine" (/brø:t, sitet/), vel ein ma.-former. Men i enkelte tilfelle verkar ikkje na.-formene for "fine" (/hun, di, va, vorfår/), så der går det an å bruke dei. Mekanismane som rår her og dei språklege strategiane den enkelte informanten nyttar, er vanskelege å få tak på, og har ikkje vore gjenstand for forskinga i denne samanhengen.

Litteratur

- Aars, Ivar. 1963. "Om Substantiv i Nord-Aurdal". Uprenta hovudoppgåve. Universitetet i Oslo.
- Beito, Olav T. 1979. "Valdresmålet". I *Skrifter frå NMA XXXIV*. Oslo.
- Hegge, Ole O. 1923. "Utgreiding um maalet i Øystre Slidre i Valdres". Oslo: Studentmållaget.
- Kvåle, Karen M. 1999. "Dé é'kji gøtt veta ko dai saia. Talemålsendring i Valdres.". Fagernes: Valdreslaget i Oslo.
- Papazian, Eric. 1968. "Sterke verb i slidremål". Uprenta hovudoppgåve. Universitetet i Oslo.
- Wangensteen, Boye. 1971. Skilnader i ordtilfanget i vangsmålet hjå eldre og yngre. Uprenta hovudoppgåve. Universitetet i Oslo.